

„Nem robbanás, csak összeomlás”

Beszélgetés Petri Györggyel

Az alábbi beszélgetés a H. H. Paetzke által készített s németül publikált interjú-kötetében („Andersdenkende in Ungarn”, 1986, Suhrkamp) látott napvilágot. A magyar fordítás Farkas Péter munkája.

PAETZKE: Miközben Nyugat-Európában a költőket más plánétáról való, egzotikus lényeknek tekintik, úgy tűnik, Magyarországon töretlenek a kulturális tradíciók. Ott még számít valamit egy költő. Majdnem oly sokat, mint Németországban a XIX. században. Ez a már-már hihetetlen érdeklődés a líra, az írott szó iránt magyarázhatja azt a megkülönböztetett figyelmet is, amellyel az állami szervek fordulnak a szocialista Magyarország gondolkodóinak, költőinek alkotásai felé.

A kelet-európai országok közül Magyarországon a leglazábbak a cenzurális kötöttségek. A rangos költők közül egyedül Petri György esett áldozatául a cenzúrának. 1974 óta nem publikálhat a hivatalos kultúra keretein belül. Avatott körökben azonban nagy tekintélynek örvend. S még a hivatalos kultúra reprezentánsai is titkon sajnálkoznak afölött, hogy Petri a fekete listára került.

Hans Magnus Enzensberger elragadtatással ír egy levelében Petri költeményeiről. „Ezek a versek önállóak, merészek, mentesek minden rossz értelemben vett szerénységtől, amely manapság nemcsak Németországban karakterizálja a lírai alkotásokat. Petrinek jelentős témái vannak, amelyeket lakonikus tömörséggel, szuverénül és öntörvényűen fejt ki, egy olyasfajta ökonómiával, amely azt mutatja: nem hétköznapi eszközökkel rendelkezik.”

Beszélgetésünkben a költő indulását, motivációit, alkotói célkitűzéseit szeretnénk fölvezetni. Azt írod életrajzodban, hogy tizenhárom esztendőskorodban határoztad el: költő leszel.

PETRI: Kamaszkorban bizonyos szerepet játszott az ötvenes évek szürke egyhangúsága. A mindennapokat a rettenet egyhangúsága, a társadalom uniformizálása, a szegénység, a hiánygazdaság monotóniája fogta keretbe. Mindehhez járult még a giccses forradalmi romantika, a szovjet polgárháború és partizánharcok romantikája, amely élénken hatott gyermeki fantáziámra. Valódi forradalmi romantikáról természetesen szó sem lehetett az 1956 előtti Magyarországon.

A forradalom kitörése megrázó élmény volt. A felkelés csak néhány napra koncentrált, mégis ez a rövid idő szakított ki a hétköznapi letargiájából.

PAETZKE (P): A forradalom idején készült fotográfiákon tizenhárom éves fiúcskák láthatók, kezükben gépfegyverrel. Megbízható adatok szerint, serdülők borítottak lángba szovjet páncélosokat. Ezeket az állításokat támasztja alá az a tény is, hogy 1960-ban egy szegénynegyedben, ellenforradalmi bűncselekmények elkövetése miatt, tíz fiút és egy leányt tartóztattak le, közvetlenül a 18. születésnapjuk után, akiket később halálra ítélték és kivégeztek.

1956 nyilvánvalóan nemcsak a felnőtteket vitte rá, úgymond, „meggondolatlan cselekedetekre”, hanem maguknak a gyerekeknek is tetszett a forradalmár szerep. Te azonban nem fegyvert, hanem tollat ragadtál.

PETRI (PGY): Igen, emlékszem, kétségbeejtően sok verset írtam a romokban heverő Üllői útról. Az események arra késztettek, hogy írjak róluk. Azok a versek, amelyeket 57-ben, 58-ban írtam, természetesen, szörnyen primitívek voltak. A lim-lomjaim között valahol még bizonyára megvannak. Egészen egyszerűen, valamilyen módon meg kellett fogalmaznom ezt a hatalmas megrázkódtatást. De a csatadalok írása nem az én dolgom volt. Magával ragadott, megindított az események drámai, később tragikus menete. Sok verset írtam a nagy megtorlás idején is. Egy ismerősömet 1957 tavaszán végezték ki. Jogász volt, aki tanulmányait nem fejezhette be. 1955-ben bocsátották el a váci fegyházból, ahol politikai fogolyként ült. Ez, a szememben, különleges nim-

buszt kölcsönzött személyének. Egy kicsit örült, de igen következetes ember volt. Egy versben utalok is rá.

P: Ez a költemény, amely a hesseni rádió 1983-as karácsonyi műsorához készült, tudomásom szerint az egyetlen megbízásra írott versed.

Karácsony 1956

Huszonkettedikén egy pillanatig
(reggel háromnegyed hétkor), baljós gyerek,
Jozif és Jézus között,
tizenhárom éves vagyok. A karácsony
ekkor ünnep utoljára. Enni
van bőven: nagyanyám előtt a hiánygazdaság
mint a Vörös-tenger: száraz lábbal és pulykával
kelt át. Ajándék is adódik, mármint nekem,
még monopolhelyzetben vagyok, egyetlen
unokatestvérem lány és még csak négy éves,
én pedig a család utolsó férfisarja
(akkor még). Borleves, hal – van itt minden,
ahhoz képest, hogy nemrég jöttünk fel az óvóhelyről,
ahol F. G. egy tárcanélküli davajgitárral
hadonászott („menjen innen, Gáborka” – mondták neki –
„kell a nyakunkra hozni az oroszokat?”).
Gáborka (majd csak orgonanyílás előtt akasztják fel)
bejön kellemes ünnepeket kívánni,
éjféli mise nincs a kijárási tilalom miatt,
én a Capitylt tanulmányozom – ezt kaptam,
kéz alatt szerezte a nagynéném, a játékboltok
kínálata még hiányos. Nagynéném
némileg búcsúzik is: távozni készül
via Jugoszlávia, de aztán a határnál nem várják be,
ezért tizenegynéhány évvel később
itthon kénytelen meghalni gerincrákban.
Capitylt játszani senki nem tud,
az ostrom előttről maradt „Orion” rádiót
csavargatom, Londont, Amerikát
hallgatom, mint anyám negyvennégyben,
csak hangosabban, már és még lehet.

A kívülről-tudott karácsonyfadíszek
most úgy hatnak rám, mint sok évvel később
egy nő, akit sok éven át szerettem.
Reggel még meztelláb elturkállok a Capitaly
szelvényei közt, beszívom a fenyő- és gyertyaszagot,
behozok az udvari erkélyről egy tányér kocsonyát,
a nagyanyám már főz, citromot facsar,
kenyeret szel a kocsonyámhoz, pizsamában kuporgok
a hokedlin. Ünnepszag, alvásszag van.
Nagyapám köhécsel a cselédszobában,
fogpiszkálóvékony könyvelőtestét
egy roppant köhögés kiveti a dunna alól,
anyám is ébred, megtelik a konyha
családtagokkal, s én mint egy megfigyelő,
akit rossz helyen ejtettek le:
kicsi, idegen, kihűlt.

PGY: Azt hiszem, 1956 utáni megrendülésem alapvetően a Kádár-rezsim konszolidációjával függ össze. Láttam a tömeget teljes dinamizmusában, pszichikai és fizikai ereje teljében. Nemcsak az utcai tüntetések és a fegyveres harcok során. Egy egész ország mozgásba lendülését éltem át. Az október 23-i spontán tüntetés páratlan élmény volt. Részt vettem ugyan korábban május elsejei és hasonló demonstrációkon, de ennek egészen más atmoszférája volt. Ugyanakkor át kellett élnem azt is, miképpen kényszerítik ezt a forradalmi tömeget újra hallgatásra. És egy bizonyos idő elteltével, alig-alig kellett már kényszert alkalmazni, hogy az emberek kiegyezzenek a hazugsággal. Saját múltjuknak egy olyan történelmi értékelését kellett elfogadniuk, amely a valóságnak nyilvánvalóan nem felelt meg. Ezt nevezem élethazugságnak. Egy olyan társadalmi tömegkonszenzus képződött, amely a hazugságra vagy legalábbis a hallgatásra épült. A hatvanas évek elején az 56-os események fokozatosan lekerültek a napirendről. A gyerekek sehol sem hallottak róla, családi beszélgetésekben a felnőttek kerülték ezt a témát, a történelemkönyvek is hallgattak. A hetvenes években növekedett az érdeklődés a fiatalok, különösen az egyetemi ifjúság körében: mi történt valójában 56-ban?

P: A hatvanas években, legalábbis így mondják, mint költő, teljesen kiégtél. Még mielőtt a nyilvánosság tudomást vehetett volna rólad, máris eltűntél a süllyesztőben. Mint ahogy ma már tudjuk, a hallgatás időszaka egyben a szellemi tisztázás ideje is volt.

PGY: 1963 és 67 között valóban egy sort sem írtam. 1967-ben azonban váratlanul írtam egy verset, igen jellemző címmel: Összeomlás. Ebben, ha nem is közvetlenül politikai megfogalmazásban, egy társadalmi összeomlásról beszélek. A vers egyrészt a magyar társadalom 56-os kollapszusára utal, másrészt pedig arra az ideológiai és személyes összeomlásra, amely bennem ment végbe. Nagyon fontos a költemény indítása: „Nem, nem volt robbanás, csak összeomlás.” Tehát arról van szó, hogy miképpen omlik szét minden, gusztustalanul, lágyan, s utána nem marad más, csak por. Barátaim és a szerkesztők, akiknek megmutattam az írást, politikai versként értelmezték, noha egyetlen direkt politikai vagy történelmi utalást sem tartalmaz. Jellemző módon mindnyájan egyetértettek abban, hogy ez a vers nem holmi kozmikus katasztrófáról, nem metafizikai vagy lelki problémáról szól, hanem egy széthulló ideológiáról, társadalomról. Ennek megfelelően barátaim örömmel, a szerkesztők tartózkodóbban fogadták az írást. Ebben a versben egy új hangra leltem, egy hangra, amely a magyar költészetből eddig hiányzott. Nem arról írtam, hogy szomorú vagyok vagy fölháborodott, hanem arról, hogy az egész el van intézve. De minden tragikum lehetőségének kizárásával. Nincs robbanás, csak összeomlás. Azt hiszem, a kortárs magyar olvasó meghallotta az 56-ra való utalást. Vagy pedig felfogta, hogy a világunkban megindult egy eróziós folyamat, amelyet én, mintegy előbbre ugorva az időben, már lezárt folyamatnak tekintek. És ebben tükröződött vissza saját életem is, és a politikai foglyokétól eltekintve az egész társadalomé, amely Ibsen szavaival: egy alapvető hazugság bűnrészesévé vált.

P: Az élethazugság vádja azonban valószínűleg csak azokra vonatkoztatható, akik egykor cselekvő résztvevői voltak a forradalomnak. Hiszen az élethazugság annyit jelent, valamit hazug alapokra fölépíteni, bizonyos pozíciókat az életben, az ideológiában, a politikában a tudott dolgok ellenére elfoglalni.

PGY: Igen, így van, ez a szemrehányás elsősorban a karrieristákra és az apparatcsikokra vonatkozik. De sokan mások, és

hozzájuk tartoztam én is, azáltal fogadták el ezt az alaphazugságot, hogy nem beszéltek róla. Lehetőség szerint távol tartottuk magunkat a közelmúlt történelmének kérdéseitől, miközben megkíséreltünk egy kínosan igényes marxizmust kifejleszteni.

Azt hiszem, jó költészetre akkor is lehetőség nyílik, ha valaki visszahúzódik saját benső világába, és azt a véleményt képviseli, amely szerint a politika világa, empirikusan nézve, mindig mocskos és hazug. Az életben elegendő más szilárd, fontos érték létezik, amelyekre jelentős költészetet lehet építeni. Elképzelhető például egy metafizikai kétségbeesés, gondolok itt Pilinszkyre, aki számára a fasizmus és a világháború volt egy ilyen alapélmény; egy metafora, a világ reménytelenségének metaforája.

P: Pilinszkynek a fasizmus, a koncentrációs táborok, a tömegpusztítás éppenúgy egy metafizikai botrányt jelentett, mint Adornonak. Petri György bizonyosan nem nevezhető a metafizikai botrány költőjének. Rád sokkal inkább érvényes az, ami nemzeti költőtökre, Petőfi Sándorra: te a hétköznapi költője vagy, de ugyanakkor politikus költő is. Életrajzodban így írsz: „A szó tulajdonképpen értelmében nem tartom magam ‚elkötelezett’ művésznek. Egyszerűen arról van szó, hogy a politika éppen annyira szerves része életemnek, mint a nők, a jó cigaretta, az alkohol vagy privát szenvedélyem, a főzés. Ennyiben számomra formaadó tényező a politika. Wittgensteinnel együtt úgy vélem: etika és esztétika egy.”

PGY: Egy nyugat-európai, feltehetően, igen nehezen tudja elképzelni, mennyire átítatja életünket a politika. Nem szeretnék senkit sem megsérteni, de a nyugat-európai baloldaliakat tekintve igen gyakran az a benyomásom, hogy az ő politizálásuk nem belső kényszerből fakad, hanem inkább a szabadidő eltöltésének egy módjáról van szó. Egyszerűen szükségét érzik egy kis társadalmi aktivitásnak is — amelyet a társadalom és az állam messzemenően tolerál —, hatásuk amúgy is minimális. Másképpen jelenik ez meg a „zöldeknél”. Számomra ez az első olyan politikai mozgalom, amely egy társadalmi iniciatívából fejlődött ki.

P: Tehát egy közvetlen összefüggést és megfelelést látsz szerelmesverseid és politikai lírád között?

PGY: Teljes mértékben. A nap mint nap ugyanazokon a manipulált, üres frázisokon kérődző magyar sajtó vagy pl. a mi eléggé kínos, neurotikus viszonyunk az utazáshoz, ténylegesen minden-

napos élményanyagunk része. Éppen annyira mindennapos, mint az alkoholfogyasztás, a főzés vagy a szerelem. Ha egy francia vagy német barátom külföldre akar utazni, akkor nem szembesül az emigráció kérdésével. Talán néhány éves külföldi tartózkodás mellett dönt. De ez nem jár együtt identitásvesztéssel. Én rákényszerülök arra, hogy azt az államot, amelyben élek, tudomásul vegyem. Nem csinálhatok úgy, mint az a nyugat-európai polgár, aki akképpen dönt: elég volt, nem csinálom tovább, kiszállok ebből a játékból. Ő megteheti, hogy azt mondja: nyalja ki a seggemet ez a stupid, burzsoá rendszer, és befizet egy LSD-tripre vagy éppen egy közel-keleti kirándulásra, ahol rajonghat a PLO-ért. Nekem a bőrömön viszket a kelet-európai rendszerek politikai valósága.

P: Remélem helyesen értelmezem szavaidat, ha azt mondom: nem tekinted magad par excellence politikai költőnek. Számodra a politika csupán egy fontos alkotórésze a hétköznapi életnek, tehát te mégiscsak a hétköznapi költője lennél. Ez nem egy kibúvó? Egy magyar kritikus szerint, te vagy pillanatnyilag az egyetlen magyar politikai költő. És mind az olvasók, mind pedig a hatóságok műveid nagy részét politikai költészetnek tekintik.

PGY: Megkísérlem konkretizálni, mennyiben nem vagyok politikai költő, és mennyiben vagyok az, ha egyáltalán vonatkozatható rám ez a meghatározás. Mindenekelőtt nem vagyok irányköltő Freiligrath vagy Hewegh értelmében, akiket egyébként figyelemreméltó figuráknak tartok. Még kevésbé vonzó az előbb említettek szomorú karikatúrája, a II. világháború előtti német kommunista költő, Erich Weinert. Véleményem szerint az ilyesfajta zsumnál-irányköltészetnek lejárt az ideje. Helyébe a politikai publicisztika lépett. Néha szememre vetik Magyarországon, hogy egyes verseimet zsumnaliszta módjára aktualizálom. Azt hiszem, hogy a szabad sajtó kelet-európai, megkésett fejlődése miatt, egészen másképpen kell e kérdéskomplexust súlypontosnunk, mint Nyugat-Európa esetében. Ha adott alkalommal szükségesnek tartom egy politikailag aktualizált vers megírását, akkor e feladat alól úgysem bújhatok ki. De alapjában véve, én mégiscsak valami egészen mást csinállok. Amit egyébként még ugyancsak nem csinállok, azt talán absztrakt vagy kvázi politikai költészetnek nevezhetnénk. Ehhez az irányzathoz számíthatjuk Stefan Georget, akinél az ezoterikus attitűd nem más, mint a polgári társa-

dalomból való kilépés. Nem véletlen, hogy a nemzeti szocialisták ki tudták sajátítani a „Blut, Boden, Führer” alapján álló utópisztikus közösséget, amely radikálisan elutasította a bornirt polgári társadalmat. Persze, semmiképpen sem értek egyet Lukács György felfogásával, aki Stefan Georgét a fasizmus egyik előfutárának tekintette. Ami rám nagy hatást tesz, de ugyancsak nem az én utam, az, amit talán pozitív politikai költészetnek neveznék. Ez alatt azt értem, hogy a költő számára a társadalom, az élet, a világ kritikájához adott egy pozitív metafizika. Ezért tartom Horatiust és Dantét a legjelentősebb politikai költőknek. A magyar múltból Ady Endre és József Attila sorolható ugyanebbe a kategóriába. Ady egész költészetét áthatja a forradalmi mitológia, a hit az egyetemes forradalomban, amelyben feloldódik az adott világ görcsös, drámai problematikája. József Attila költészete pedig, véleményem szerint, az utolsó, sajátos módon talán kissé anakronisztikus kísérlet egy, a nagy történelmi metafizika, a Hegellel és Freuddal kiteljesített marxizmus jegyében születő életmű létrehozására. Szerintem egy ilyesfajta érvényes metafizika ma már nem létezik. Legalábbis az én számomra nem, és azt hiszem, hogy ez mind nyugatra, mind pedig keletre érvényes. Aki úgy véli, hogy rendelkezik egy ilyesfajta metafizikával, az feltehetően hazudik. Ami ezek után lehetséges, azt nevezem negatív politikai költészetnek. A kritika egy fajtája ez, amely kétségbeesésben, undorban, fölháborodásban fejeződik ki, és pedig anélkül, hogy birtokában lenne valaminő metafizikai perspektívának. Egészen egyszerűen nem szorul rá semmiféle igazolásra, mivel egy elviselhetetlen általános közérzet empirikus tényéből indul ki. Tehát valami végtelenül egyszerűből. És ezt elegendő alapnak tekinti kritikájához. Nekem mindig az volt a rögeszmém — Pilinszky ugyancsak ezt a felfogást képviselte —, hogy a líra az alapok egyszerűségét feltételezi. Abban az értelemben ugyancsak nem vagyok politikai költő, ahogy Illyés Gyula az volt. Illyés valóban a népi mozgalom költője volt. Verseiben a népi mozgalom ideológiája fejeződik ki. Jóllehet azzal, hogy e mozgalomhoz tartozott, még nem vált pártköltővé, hiszen a népi mozgalom sokkal tágasabb, sokrétűbb és kötetlenebb volt annál, hogysem rákényszerítsen valamit egy költőre. De Illyés azért mégiscsak egy mozgalom pozitív programjának volt a képviselője, egészen haláláig. Noha én az ellenzékhez tartozom, és híve vagyok egy

radikális, de csakis egy radikális gazdasági reformnak, mivel azt elkerülhetetlennek tartom, mégsem tekintem magamat az ellenzék és még kevésbé a reform költőjének. Nem vagyok az ellenzék költője abban az értelemben, hogy mint költő, semmiféle taktikai megfontolásnak nem vethetem magam alá, noha ez természetesen hozzátartozik egy politikusi attitűdhez. A reform költője pedig azért nem vagyok, mert nekem egy mégoly radikál reform is túl kevés. Ez nem enyhítheti társadalmi-politikai világgommal való, mélyen gyökeredző elégedetlenségemet. A reformokat technikailag elengedhetetlen dolognak tartom. Ettől azonban sem Kelet-Európában, sem Magyarországon még nem fog alapvetően megváltozni a helyzet.

P: 1971-ben jelent meg az első versesköteted, 1974-ben a második. Azóta csak szamizdatban tudsz publikálni. 1984-ben egy újabb köteted hivatalos megjelentetését tervezték. 1985 kezdetén azonban letettek erről, nyilván kifogások merültek fel viselkedéseddel szemben. Amerikában egy nem éppen tisztelettudó verset publikáltál Brezsnyev halálára. Tulajdonképpen elég nehezen megmagyarázható, hogy miért jelenhetett meg Petri György 1971 és 1974 között hivatalosan és miért nem jelenhet meg azóta. Az egyik magyarázat talán az lehetne, hogy 1976-tól a magyar demokratikus ellenzékhez tartozónak vallod magad. Néhány radikális versedtől eltekintve, lírád nem változott meg lényegesen 1974 után. Sőt, a legszebb szerelmes verseid megírása – gondolok itt a Maya-versekre –, éppen erre a törvényen kívüli alkotóperiódusra esik.

PGY: Mindkét állami jóváhagyással megjelent kötetem anyaga közvetlenül 1968 után született. 1956 után 1968 a következő év, amely generációmra döntő hatást gyakorolt. 1968 azért volt fordulópont, mert – sok kortársamhoz hasonlóan – az én számomra is akkor vált világossá, hogy a társadalmi kompromisszum valójában nem működőképes. Azt hittük, hogy az 1968-as új gazdasági mechanizmus egy jel arra: érdemes a szorgalmazott kompromisszumban részt vállalnunk. Talán keresztülhazudjuk magunkat valahogy az igazságig, ahogy Lukács György mondta. A liberál-marxista, a reform-marxista magyar értelmiség számára, akikhez mint diák és fiatal költő magam is tartoztam, Prága nagy reményesség volt. Úgy tűnt, ott sikerül megvalósítani egy felülről irányított gazdasági reformot. És noha a hivatalos reformmozgalomhoz

kulturális tömegmozgalom is társult, Prágában nem voltak utcai harcok. A rendszer szilárdnak látszott. 1968. augusztus 21-e után, amikor már minden remény szerte foszlott, azt mondta nekem egy barátom: 1968. augusztus 21-ével egy új időszámítás kezdődött. A monolit szocializmus reformok útján megváltoztathatatlanul bizonyult. Első kötetem legkétségbeesettebb, legkomorabb versei közvetlenül a 68-as eseményekre reflektálnak. Mindkét kötetemben (Magyarázatok M. számára, Körülírt zuhanás) a politikai kívülállás, tehát a rendszeren kívüli politikai pozíció fölvezetésére törekedtem. Vagyis egy politikai és emberi pozíció fölvezetésére.

P: Mint a háború utáni időszak egyik legjelentősebb alkotója – figyelembe véve lírád más nyelvre való lefordíthatóságát, irodalmi mintáid más kultúrákba való beépíthetőségét –, szubjektíve azt mondanám: mint nemzedéked legjelentősebb költője, mind a mai napig nem sikerült elérned, hogy fölvegyenek a magyar írószövetségbe. Második köteted megjelenése után, szemmel láthatóan illegalitásba szorult költészeted. A Charta 77-tel szolidarizáló aláírásod óta, többé-kevésbé hivatalosan kiközösítettek az irodalmi életből. A Lukács-iskola reprezentánsaival együtt szervezett 77-es és a már jóval nagyobb sugarú 1979-es aláírási akcióval sikerült magadra haragítanod az állami és pártvezetést. Így harmadik köteted, az Örökhétfő, már csak egy szamizdat kiadó gondozásában jelent meg.

PGY: Az 1977-es aláírási akció idején a Móricz Zsigmond-ösztöndíj várományosa voltam. Röviddel az aláírás előtt, rendkívül barátságos levelet kaptam az akkori művelődésügyi minisztertől. A levelet Petri György elvtárs, költő és műfordító számára címezték, és az állt benne, hogy ekkor és ekkor jelenjek meg az ösztöndíj ünnepélyes átadásán. Amikor aláírtam a Charta 77-tel szolidarizáló levelet, már sejtettem, hogy nem fogom megkapni az ösztöndíjat. S így is történt, miután a Szabad Európa beolvasta a nevemet. Tudtam, hogy az ösztöndíj kiosztása egy csütörtöki napon, 13 órakor lesz. Egy órával korábban, 12 órakor csöngetett egy motoros futár és átadott egy írást, amelynek címzettje már nem Petri György elvtárs, költő stb. volt, hanem egészen egyszerűen Petri György. Az írás tömören, minden kommentár nélkül csupán ennyit közölt: „korábban kelt levelünket tekintse tárgytalannak”.